

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

MİRVARİ MƏMMƏD qızı QASIMOVA

**AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ
SEMASİOLOJİ SÖZ QRUPLARI**

5704.01-Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2018

*Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
İngilis dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.*

Elmi rəhbərlər:

İlham Mikayıl oğlu Tahirov
filologiya üzrə elmlər doktoru

İbrahim Məhəmməd oğlu Bayramov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Məmmədəli Dünyamalı oğlu Novruzov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Lalə Qədir qızı Qurbanova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə:

Bakı Slavyan Universiteti
Ümumi Dilçilik kafedrası

Müdafiə « _____ » _____ 2018-ci il saat _____ - da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik Institutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115,V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik Institutu

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « _____ » _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi:
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:

S.Y.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Dissertasiya Azərbaycan və ingilis dillərində semasioloji söz qruplarının (SSQ) struktur, semantik və funksional-üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

Müxtəlif sistemli dillərin kontrastiv-tipoloji tədqiqi, bir tərəfdən, həmin dillərin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə daha dərinlən nüfuz etməyə imkan verir, digər tərəfdən, bir dilin faktları fonunda digər dilin həll olunmamış problemlərini aşkarlamağa şərait yaradır.

Azərbaycan dilinin german dilləri ilə dilin müxtəlif səviyyələrində kontrastiv tədqiqinə XX yüzilliyin ortalarından başlayaraq maraq artmış, xeyli araşdırmalar aparılmış, bu araşdırmalar son dövrlərdə də davam etməkdədir¹. Həmin araşdırmaların nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, semasioloji söz qruplarının bir sıra məsələləri ümumilikdə german və Azərbaycan dillərinin, o cümlədən çağdaş dövrdə beynəlxalq ünsiyyət dili statusunda olan ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında qarşılaşdırma-tutuşdurma yönündən təhlil edilməmiş, müqayisəli təhlil obyektı olmamışdır. Halbuki semasioloji söz qruplarının tipoloji müqayisədə öyrənilməsi ümumi dilçiliyin bir sıra nəzəri və praktik məsələlərinə aydınlıq gətirməkdə mühüm rol oynaya bilər. Akad. Ağamusa Axundovun qeyd etdiyi kimi, “Qohum olmayan dillərin müqayisə-tutuşdurma yolu ilə öyrənilməsinin böyük təcrübi əhəmiyyəti vardır. Xarici dillərin öyrənilməsi üçün milli məktəblərdə həmin dillərin öyrənilməsi metodikası üçün müqayisəli metodun bu növü qiymətli material verir. Qeyd olunan cəhətlərə görə də təsadüfi deyildir ki, ana dilinin xarici dillərlə müqayisəli-tutuşdurma yolu ilə öyrənilməsinə böyük əhəmiyyət verilir.”²

Bu mənada Azərbaycan və ingilis dillərində semasioloji söz qruplarının müqayisəli-tutuşdurma yolu ilə öyrənilməsi dillərarası universallıq və unikalıq cəhətdən nəzəri və praktik önəm kəsb etməklə aktuallığını saxlayır.

Semasiologiya problemləri tədqiqatçıların diqqətini çoxdan cəlb etsə də, şəkil və mənaca söz qrupları ayrı-ayrılıqda bu və ya digər aspektdən araşdırmaya məruz qalsa da, semasioloji söz qrupları adı altında omonim,

¹ Hacıyeva Ü.D. İşlənmə dairəsinə görə fərqlənən söz qrupları: Fil. elm. nam. ...dis. Bakı, 2011; Pənəhova V.V. Sözüün tərkib hissələri: prozodik konstituentlərin kompozisional semantikasi: Fil. elm. nam. ...dis. Bakı: ADU, 2010; Pirməzərova G.M. Alman dilində işlənen milli koloritli leksik vahidlərin Azərbaycan dilində ifadə imkanları: Fil. elm. nam. ...dis., Bakı, 2001.

² Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, s.261.

sinonim və antonimlərin Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları üzrə müasir elmi təfəkkür işığında, monoqrafik şəkildə, təfərrüatlı müqayisəli-lingvistik təhlilini verən əsər, demək olar ki, yoxdur. Bu baxımdan da dissertasiya SSQ-lərin Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında müqayisəli-tutuşdurma yolu ilə tədqiqində ilk təşəbbüs kimi yeni və aktualdır.

Tədqiqatın obyektini müxtəlif sistemli Azərbaycan və ingilis dillərində semasioloji söz qruplarıdır.

Tədqiqatın predmetini qarşılaşdırılan dillərdə omonim, sinonim və antonim sözlərin semantik-struktur xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, müqayisə əsasında onların leksik-semantik təhlili və üslubi imkanlarının aydınlaşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycan və ingilis dillərində SSQ-ləri lingvistik təbiəti, mənə növləri, semantik adekvatlıq əmsali və üslubi xüsusiyyətləri baxımından müqayisəli-tutuşdurma yolu ilə təhlil etməkdən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı *vəzifələrin* yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- semasioloji söz qruplarının formalaşmasında özünü göstərən qanunauyğunluqları müəyyənləşdirməyə cəhd etmək;

- Azərbaycan və ingilis dillərində omonimlərin lingvistik təbiətini müqayisəli təhlil etmək, omonimlik və çoxmənalılıqda həddləri müəyyənləşdirməyə kömək edən meyarları təhlil etmək;

- omonimlərin yaranma yolları, növləri məsələsinə münasibət bildirmək;

- omofon, omofon və omograflar məsələsinə yanaşma müxtəlifliyinin səbəblərinə aydınlıq gətirmək;

- Azərbaycan və ingilis dillərində omonimlərin üslubi yönümünün əsas xarakterik əlamətlərini təyin etmək;

- dildə sinonimliklə bağlı qərb, rus və Azərbaycan dilçiliyinin elmi qənaətlərini nəzərdən keçirmək, sinonimlərin bənzər korrelyasiya münasibətində olan hiponim (hiperonim) və meronimlərdən fərqi şərh etmək;

- sinonimlərin növləri məsələsində əsas götürülən meyarları təhlil etmək, oxşar və fərqli məqamlar barədə mövqe bildirmək;

- sinonim sözlərin üslubi səciyyəsinə həm dildə istifadə məqsədi, həm də müxtəlif sinonim növlərindən yaranan *üslubi sinonim cərgə* modelləri vasitəsilə Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları fonunda araşdırmaq;

- dilçilikdə antonimlərin semantik təsnifi meyarları ilə əlaqəli fikir müxtəlifliyini səciyyələndirmək;

- antonimlərin təsnifatı, antonimlərin növləri məsələsində yanaşma müxtəlifliyini diqqətə çatdırmaq;

- əks mənalı sözlərin üslubi mövqeyini və imkanlarını hər iki dilin materialları əsasında açıqlamaq.

Tədqiqatın mənbələri. Araşdırmanın əsas mənbəyini semasioloji söz qruplarının hər iki dilə aid nümunələri, müxtəlif bədii əsərlər, KİV və internet – media materialları təşkil edir. Mənbə kimi həmçinin Azərbaycan, ingilis, rus və s. tədqiqatçıların semasiologiya nəzəriyyəsinə dair əsərlərinə, elmi-nəzəri qənaətlərinə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat təsviri və müqayisə-tutuşdurma metodları əsasında aparılmış, yeri gəldikcə leksik-semantik, funksional-üslubi təhlildən də istifadə olunmuşdur. Dil faktlarına əsasən sinxron, müəyyən məqamlarda diaxron aspektdən yanaşılmışdır. Tədqiqat işində dünya, xüsusən rus və ingilis dilçiliyində semasioloji söz qrupları ilə bağlı nəzəri konsepsiyalar da metodoloji əsas kimi götürülmüşdür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilçiliyində Azərbaycan və ingilis dillərində semasioloji söz qruplarının kompleks şəkildə oxşar və fərqli cəhətlərinin ilk dəfə öyrənilməsi tədqiqatın elmi yeniliyi hesab edilə bilər. Dissertasiya Azərbaycan dilindəki SSQ-lərin ingilis dilindəki anoloji dil faktları ilə qarşılaşdırılmasına həsr olunan ilk sistemli araşdırmaadır. İlk dəfə olaraq bu tədqiqat işində Azərbaycan və ingilis dillərindəki omonim, sinonim və antonimlərin semantik təkamül xüsusiyyətləri, semantik-struktur cəhətdən növləri qarşılaşdırılmışdır. Məsələlərə yanaşmanın yeniliyi tədqiqatda SSQ-lərin funksional-üslubi xüsusiyyətləri ilə bağlı mülahizələrdə əksini tapır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada Azərbaycan və ingilis dillərində semasiologiyanın elmi əsasları müasir elmi təfəkkür işığında təhlilə cəlb edilir. Semasioloji söz qruplarının zəngin faktiki dil materialı üzərində sistemli tədqiqi həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən böyük əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqatın nəticələri semasioloji söz qruplarının nəzəri aspektdə şərhində və təhlilində faydalıdır ki, bu da həm kontrastiv, həm də tipoloji dilçilik üçün əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat hər iki dilin semasiologiyası sahəsində əlaqəli problemlərin araşdırılması zamanı elmi mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti onun linqvodidaktik dəyəri ilə əlaqələndirilə bilər. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan və ingilis dillərinin semasiologiyası üzrə aparılan mühazirə, praktik məşğələ, seçmə fənn və

xüsusi seminarlar zamanı istifadə oluna bilər. Dissertasiya həmçinin hər iki dilin omonim, sononim və antonimlər lüğəti üçün yararlı bir materialdır, bu da tərcümə prosesində böyük fayda və səmərə verə bilər.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Semasiologiyanın əsas predmetini söz və məna münasibətləri təşkil etdiyindən dilin leksik sistemində sözlərin semasioloji cəhətdən qiymətləndirilməsi, onların daxili struktur və daxili məzmun münasibətlərinin əsas prinsip kimi nəzərə alınması labüddür.

2. Fərqli dil ailələrinə mənsub Azərbaycan və ingilis dillərində SSQ-lər kontekstində fərqləndirilən omonim, sinonim və antonim sözlərin ümumi-nəzəri və praktik-funksional cəhətdən tədqiqi universal və spesifik xüsusiyyətlərlə səciyyələnir.

3. Qarşılaşdırma zəminində hər iki dildə SSQ-lərin qeyri-mütənasib tədqiqi bu dillərdə sinonim söz qrupunun daha geniş və əhatəli, omonim və antonimlərin isə nisbətən dar aspektdə araşdırılmasında təzahür edir. Azərbaycan dilində omonimlərin struktur-kəmiyyət, struktur-semantik, habelə paradigmatik və sintaqmatik cəhətlərinin tədqiqinə dair xüsusi tədqiqat işlərinin olmaması əsas fərqləndirici amildir.

4. Qarşılaşdırılan dillərdə lüğət tərkibinin zənginləşməsində, nitq mədəniyyətinin yüksəlməsində böyük rolu olan SSQ-lər spesifik funksional-üslubi xüsusiyyətlərə malik olub, dilin müxtəlif üslublarında istifadə imkanları baxımdan fərqli xüsusiyyətlər nümayiş etdirirlər. Hər iki dildə SSQ-lər məhz bədii dildə estetik cəhətdən fəaliyyət dairəsini genişləndirmək və əsas üslubi vasitə rolunu oynamaq imkanını qazanır.

5. Müasir ingilis dilində SSQ-lərin, xüsusilə sinonim və antonimlərin mətni-tematik analiz metodu əsasında (corpus based analysis) geniş aspektdə öyrənilməsi səciyyəvidir. SSQ-nın Azərbaycan dilçiliyində bu istiqamətdə tədqiqinə ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “İngilis dili və onun tədrisi metodikası” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu ilə bağlı AAK-ın tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda 15 məqalə və tezis çap olunmuş, respublika və beynəlxalq miqyaslı elmi konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat və mənbələrin siyahısından ibarətdir

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işin məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmeti, mənbələri, metod və üsulları aydınlaşdırılır, dissertasiyanın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, habelə müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar şərh edilir, onun aprobasiyası və quruluşu barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**Semasioloji söz qrupları və onların təsnifi**” adlanan **I fəslində** dilçilikdə SSQ məsələsinin qoyuluşu təhlil edilir, onların təsnifi verilir və hər bir söz qrupu ayrılıqda araşdırılır.

Sözlər arasında əlaqələrin xarakterindən asılı olaraq sözlərin müxtəlif - leksik, semantik, leksik-semantik, tematik qruplaşmaları mümkündür.

Sözlərin semantik əlaqələr əsasında fərqləndirilən qrupları dilçilik ədəbiyyatlarında müxtəlif adlarla – “sözlərin məna/mənaca qrupları”; “leksik-semantik söz qrupları, leksik-üslubi kateqoriyalar”; “sözlərin qrup və sistemləri”; “leksik məna qrupları”; “məna əlaqələri” və s. kimi təqdim edilməsinə rast gəlik¹.

Bu tədqiqatda məna əlaqələri əsasında fərqləndirilən söz qruplarını “semasioloji söz qrupları” (SSQ) adlandırmışıq. Fərqli ifadələrə baxmayaraq yuxarıda adları çəkilən qrupları birləşdirən amil sözün *məna* komponentinin ön planda tutulması və onların hər birinə *omonim*, *sinonim* və *antonim* sözlərin daxil edilməsidir.

Azərbaycan, eləcə də keçmiş sovet və Qərb dilçilərinin bir çoxu müəyyən dövrdə fonetik dəyişikliklərə uğrayıb eyni səslənən etimoloji omonimlərlə bərabər, dildə semantik omonimlərin də mövcudluğunu qeyd edir və onların eyni səslənməsini eyni sözə məxsus olmaları ilə izah edirlər². İngilis dilində omonimiyə dair ədəbiyyatda isə omonimlərin *səslənməsinə görə təsadüfən üst-üstə düşən sözlər* olması fikri üstünlük təşkil edir.

¹ Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan Ədəbi dili. Bakı: Maarif, 1985 ; Xəlilov B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, 442 s.; Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı: Elm, 2001, 183 s.; Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 472 p.; Lyons J. Language and Linguistics. An Introduction. UK: Cambridge University Press, 1981, 356 p.; 181.Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. М.: Просвещение, 1975, 266 с. və s.

² Сəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s. 20; Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı. Bakı: Elm, 1980, s. 55; Будагов Р.А. Многозначность слова // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. Москва, №1, 1958, с. 15; Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. М.: Изд-во Мос. Унив., 1975,с.115-116

Çoxmənalı sözlərin parçalanması nəticəsində yaranan omonimlər isə əksər dilçilər tərəfindən ya nəzərə alınmır və ya açıq şəkildə rədd edilir¹.

Azərbaycan dilçiliyində omonimlərin olduqca geniş təsnifatı mövcuddur. Məsələn, Səlim Cəfərov diqqətini əsasən omonimlərin *mənşəcə növlərinə* yönəldir, *daxili və xarici omonimlərdən* söhbət açır, leksik omonimlərə oxşayan omoforlardan (və ya morfoloji omonimlərdən), omofonlardan (və ya fonetik omonimlərdən) və omoqraflardan omonimlərin növləri kimi bəhs edir². O, əsərinin yenilənmiş 2007-ci il nəşrində bu qrup sözləri “təsadüfi omonimləşən-əslində omonim olmayan, müəyyən morfoloji dəyişmələrə məruz qalan və başqa xüsusiyyətlər qazanan leksik vahidlər” kimi təqdim edir və onları “omonimə oxşar söz qrupu”³ adlandırır. Buna oxşar yanaşmanı H.Həsənovda da görürük. H.Həsənov omofon, omoqraf və omoforlardan omonimlərin növləri kimi deyil, “omonimlərə oxşar sözlər” kimi bəhs edir. Bu halı “omonimik hadisə” adlandıran dilçi bura paronimləri (səslənmələrinə görə oxşar, yazılışca fərqli söz) və enantiosemiyanı (yazılış və tələffüzəcə eyni, mənaca əks olan söz) da aid edir⁴. A.Qurbanov isə H.Həsənovun tam əksinə olaraq, leksik omonimlərlə birgə, fonetik omonimləri (yəni omofonları) və morfoloji omonimləri (omoforları) da omonim sözlərin növü hesab edir⁵.

Azərbaycan dilində omonimləri araşdırmış əksər dilçilər dilimizdə omonimlərin üç əsas növünü fərqləndirir: **leksik** (eyni nitq hissəsinə aid olub, eyni qrafik və tələffüz tərkibinə malik olan, leksik mənaları fərqli sözlərdir - *dağ¹* (isim) - hündür yer, sahə; *dağ²* (isim) - qəm, qüسسə; *dağ³* (isim) - cəza üçün isti alətlə bədənə vuruluan yanıq; *gün¹* (isim) - 24 saatlıq zaman müddəti, *gün²* (isim) - günəş, planet, *gün³* (isim) – həyat, yaşayış və s.), **qrammatik** (kökləri omonim olan və olmayan sözlərə eyni sözdüzəldici şəkilçinin artırılması ilə yaranan sözlərdir - *qaraçı¹*- xalq, *qaraçı²*- hay - küyçül, həyasız; *vergi¹* - məcburi dövlət rüsumu, *vergi²* - qeyri-adi istedad, qabiliyyət və s.) və **leksik-qrammatik** (müxtəlifnitq hissəsinə aid olub, eyni qrafik və tələffüz tərkibinə malik olan, leksik və qrammatik mənaları fərqli sözlərdir, məs: *aman¹* (isim) - imkan, *aman²* (nida) - həyəcan bildirən söz;

¹ Emersen O. F. A Brief History of the English Language. New York: The Macmillan Company, 1941, p.139; Weekley E. The Romance of Words. London: John Murray, 1961, p.144; Wood F. T. An outline History of the English Language. London: Macmillan, 1971, p. 200; Menner R. J. The Conflict of Homonyms in English // Language, 1919, vol. 12.4, p. 24

² Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı: Maarif, 1970, s. 28.

³ Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s.24-26

⁴ Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1990, s.54

⁵ Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan Ədəbi dili. Bakı: Maarif, 1985, s.295

*buruq*¹ (isim) - neft/su çıxarmaq üçün qazılan quyu; *buruq*² (sifət) - hamar olmayan, qıvrım və s.) Belə bölgü dilimizdə həmin omonim növlərinin üstünlük təşkil etdiyini deməyə əsas verir.

İngilis dilində isə omonimlərin müxtəlif şəkildə təsnifi mövcuddur. İngilis dili omonimlərinin təsnifatında əsas fərqli cəhət isə, demək olar ki, əksər dilçilərin təsnifatlarında *omofon* və *omografların* omonimlərin xüsusi növü kimi ayrıca qeyd edilməsidir. Məsələn, A.İ.Smirnitski ***tam-natamam, leksik, qrammatik və leksik-qrammatik***, N.M.Rayevska ***tam omonimlər, omograf və ya heteronimlər, omofonlar, omoformlar***, R.S.Ginzburg ***leksik, leksik-qrammatik, qrammatik*** olmaqla qruplaşdırmışlar¹.

İ.V.Arnold və E.B.Muruqova omonimlərin ən geniş yayılmış təsnifatının üç əsas növü - ***tam omonimlər, omofonlar*** (homophones) və ***omograflar*** (homographs) əhatə etdiyini yazırlar².

İngilis dilində omonimlərin *semantik xüsusiyyətlər* əsasında Azərbaycan dilindəkinə oxşar növləri fərqləndirilsə də, onların linqvistik təbiətindəki fərq diqqəti cəlb edir. Belə ki, leksik mənalarına görə fərqlənən, nitq hissəsi və bütün qrammatik formaları eyni olan omonimlər ***leksik*** - *match* (oyun, müsabiqə)- *match* (kibrit); *wren* (Kraliyyət qadın donamması üzvü) – *wren* (quş növü); *seal* (möhür) – *seal* (suiti) və s); həm leksik mənalarına, həm də qrammatik formalarına görə fərqlənən, müxtəlif və ya eyni nitq hissələrinə məxsus olan omonimlər ***leksik-qrammatik*** (*caught* (feil; tutdu) - *court* (isim; məhkəmə), *maid* (isim, qulluqçu) - *made* (to make - düzəltmək feilinin keçmiş zaman forması), *bound* (to bind - bağlamaq; öhdəlik vermək feilinin keçmiş zaman forması) – *bound* (sərhədləmək; məhdudlaşdırmaq feili məsdər formada); *lay* (açmaq, sərmək feilinin məsdər forması) - *lay* (to lie - uzanmaq feilinin keçmiş zaman və feili sifət II forması)) və yalnız qrammatik paradigmaları, mənaları ilə fərqlənən omonimlər isə ***qrammatik*** (*met* (görüşdü) - *met* (görüşülmüş), *sisters* (bacılar) - *sister's* (bacının) - *sisters'* (bacılarının)) hesab edilir.

İngilis dilində omonimlərin semantik növləri ilə bərabər *fonetik – qrafik növləri* də geniş yayılmışdır. Bu bölgüyə yazılışı eyni, mənası fərqli, tələffüzü isə ya eyni olan (***tam omonimlər*** (*date* (xurma) - *date* (tarix), *light* (yüngül) – *light* (açıq rəngli; işıqlı), ya da fərqli olan (***omograflar*** /

¹ Смирницкий А.И. Лексикология современного английского языка. М.: Изд-во МГУ, 1998, с. 163-173; Раевська Н.М. English Lexicology. Kiev: 1971, с.200; Ginzburg R.S., Khidekel S.S., A course in modern English Lexicology. 2-nd edition. M.: Vysşaja Škola, 1979, p.40 – 41

² Arnold İ.V. The English Word. M,1966, p.184;Муругова Е.В. Лексикология современного английского языка. Ростов н/Д: ИПО ПИ ЮФУ, 2009, с.47-48

heteronimlər (*lead* [li:d] (aparmaq; başçılıq etmək) – *lead* [led](qurğuşun), *wind* [wind] (külək) - *wind* [waind] (dolamaq; burmaq)) və yazılışı və mənası müxtəlif, səslənməsi eyni olan **omofonlar** (*scnt* (ətir, iy) - *cent* (pul vahidi), *dear* (əziz; bahalı) - *deer* (maral); *hear* (eşitmək) - *here* (bura) və s.) aiddir.

İngilis dili omonimlərinin fərqli cəhətlərindən biri də burada qısaltma və ixtisarlar nəticəsində yaranan çox sayda omonimlərin olmasıdır. Burada leksik vahidlərlə yanaşı, qrammatik qısaltmalar da omonimlik faktına geniş imkanlar yaradır: *cab*¹ (cabriolet) – *cab*² (kayuta) - *cab*³ (kələm (slenq)); *pop*¹ - pop konsert - *pop*² (tullamaq; itələmək); *prop*¹ (təklif; teorem; məsələ) - *prop*² (mühərrik); *I'll* (I+shall və ya will; mən edəcəm) - *isle* (ada) - *aisle* (cərgələr arasında keçid) - hər üç söz fərqli yazılsa da, eyni [aɪl] oxunuşa malikdir; *I'd* [aɪd] (I+had və ya would, should; mən etməli oldum; etməliydim, edəcəkdım) - *eyed* (to eye izləmək, müşahidə etmək feilinin keçmiş zaman və keçmiş zaman feili sifət forması) və s.

Semasioloji söz qrupları kontekstində fərqləndirilən sözlərdən **sinonimlər** daxili “bənzerliyi, oxşarlığı” olan, lakin morfem quruluşuna, fonetik formasına, fikir, hiss və təsəvvürlərimizi ən incə çalarlarla ifadəsinə görə biri-birindən fərqlənən sözlər kimi təyin edilir. Dilçilikdə sinonimlərin təyində iki əsas məqam mübahisə doğurmuşdur: 1) sinonimlərin məna eyniyyəti yox, məna oxşarlığına malik olması; 2) sinonimlərin bir-birini tam və ya qismən əvəz edə bilməsi. Müasir dilçilikdə hər iki mübahisəli məqam öz həllini tapmışdır və həm Azərbaycan, həm də ingilis dilçiliyində sinonimlər denotativ məna bənzerliyinə malik olan və müəyyən kontekstlərdə qarşılıqlı əvəzlənən sözlər kimi qəbul edilir. Sinonimlərin fonetik forma, məna çaları, konnotasiya, üslubi xüsusiyyətlər və idiomatik istifadə baxımından fərqli olmasına diqqət çəkilir.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində sinonimlərin növləri məsələsi genişliyi və müxtəlifliyi ilə seçilir. *Azərbaycan dilçiliyində* sinonimlərin fərqli meyarlara əsaslanan aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1) Dildəki leksik vahidlərin münasibətlərindən yaranan sinonimlər.

A.Qurbanov və B.Xəlilov bu meyar əsasında sinonimləri *lüğəvi və qrammatik* olmaqla iki tipə ayırır və lüğəvi sinonimlərin də *leksik və frazeoloji* növlərini fərqləndirirlər¹. H.Həsənov isə sinonim sözlərin *leksik, qrammatik və üslubi növlərini* qeyd edir².

¹ Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik 2 cilddə, I c., Bakı: Nurlan, 2004, s.231-232; Xəlilov B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, s. 178;

² Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1990, s.74-75

2) Məna yaxınlığı, məna çaları və üslubi xüsusiyyətləri baxımından fərqləndirilən sinonimlər. Bu başlıq ilə verilmiş meyarı iki yarım başlığa - *a) məna yaxınlığına görə seçilən sinonimlər*; *b) məna çalarlarına və üslubi keyfiyyətlərinə görə seçilən sinonimlər* - olmaqla qruplaşdırmağı daha münasib hesab edirik. N.Məmmədov məna yaxınlığına görə seçilən sinonimləri **mütləq** (*namus - ar - qeyrət, bahar - yaz, ürək - qəlb - könül, ölmək - vəfat etmək və s.*;) və **nisbi** (*dadlı - ləzzətli, sevinmək - şadlanmaq - gülmək, gödək - qısa, hündür - uzun, varlı - dövlətli - zəngin və s.*) olmaqla iki növə ayırır¹.

Dilçilik mənbələrində məna çalarlığına və üslubi xüsusiyyətinə görə seçilən sinonimlər isə *ideoqrafik (semantik)* və *üslubi* sinonimlərə ayrılır. T.Əfəndiyeva qeyd edir ki, əgər sinonimlər arasındakı fərq onların semantik xüsusiyyətləri ilə aydınlaşarsa, yəni iki sinonim söz ümumi bir anlayışı müxtəlif məna çaları ilə ifadə edərsə (məsələn: *gözəl - göyçək - qəşəng; ev - villa - daxma - koma* və s.), bu zaman onlar ideoqrafik; yox əgər bu fərq sinonimlərin dilin bu və ya digər funksional üslubuna aidiyyəti ilə aydınlaşarsa (məsələn: *qadın, xanım* ədəb dil) – *arvad* (sadə - loru dil) - *pəri, sənəm, dilbər* (bədi dil) onda onlar üslubi sinonimlərdir².

3) İfadə olunan fikirdə obyektə münasibət baxımından sinonimlər evfimizmlər (*ölmək - vəfat etmək, dünyasını dəyişmək, axirətə qovuşmaq; dəli - ağıldan kəm, psixi/ruhi xəstə,*) və **kakofemizmlər** olmaqla (*ölmək - gəbərmək, murdar olmaq; dəli - gic, anormal, səy*) qruplaşdırılır.

4) Əmələ gəlmə mənbələri və üsulları baxımından dilimizdəki sinonimlər iki əsas mənbədən - dilimizin *daxili* imkanları və **alınma** sözlərdən müxtəlif üsullarla yaranır. Dilin öz lüğət ehtiyatı hesabına yaranan sinonimlər əsasən növbəti *üsullarla* (yollarla) yaranır:

a) polisemiya nəticəsində (məs: *aparmaq feli - daşımaq, köçürmək; istiqamət vermək; özü ilə daşımaq; oğurlamaq* (evi, pulu aparılmaq); *qalib gəlmək* (oyunda); *silib təmizləmək* (ləkəni, izi); *bezdirmək, yormaq* (səs, küy); *rəhbərlik etmək* (işə, məclisə) və s.); **b) söz düzəltməsi nəticəsində** (*iyli - qoxulu, ağıllı - başlı, yoluxucu - keçici, igidlik - qəhrəmanlıq* və s.); **c) dialektlərdən söz almaqla** (*xəsis - simic; nəlbəki - bölmə; ata - dədə - lələ - baba - qağa; ağcaqanad - mığmığa - diddili* və s.); **ç) frazeoloji birləşmələr hesabına** (*xəstələnmək - azarı tutmaq, xoşlamamaq - zəhləsi getmək, hirsələnək - acığı tutmaq* və s.); **d) evfimizmlər hesabına** (*eşşək-*

¹ Məmmədov N. N. Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsasları. Bakı: Maarif, 1971, s. 163 – 164

² Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan dilini leksik üslubiyatı. Bakı: Elm, 1980, s. 40

ulaq – *uzunqulaq* - *qabırğası qalın* (insan barədə) və s.); **e) biri və ya hər ikisi idiom olan sözlər hesabına** (*xoşbəxt* - *ağ günlü*, *yaltaq* - *ağzığöyçək*, *qurbanın olum* - *qabağında ölüm*, *dinləmək* - *qulaq asmaq* və s.); **f) sözün məcazi mənasının inkişaf etməsindən** (*üz* (insan bədəninin bir hissəsi) - *üz* (nəyinsə xarici ötrtüyü - yorğanın üzü, dəftərin üzü) - *üz* (hədsiz inadkarlıq, tərslik - *üz göstərmək*, *üzlü olmaq*) və s.). Dilimizdə sinonimlərin artmasının ikinci mənbəyi isə alınmalardır. Azərbaycan dilində alınma sözlərlə yaranan növbəti sinonim cərgələrinə daha çox rast gəlinir - **a) milli mənşəli söz - alınma söz tipli** (*qanacaq* - *mərifət (ərəb)*, *çiçək* - *gül (fars)*, *ürək* - *qəlb (ərəb)* - *könül (fars)* və s.); **b) alınma söz - alınma söz tipli** (*hörmətli (ərəb)* - *möhtərəm (ərəb)*, *eyvan (fars)* - *balkon (rus)*, *güzəran (fars)* - *həyat (ərəb)* və s.).

İngilis dilində də sinonimlərinin təsnifatı müxtəlifliyə malik olsa da, konkret meyarlara əsaslanmaması ilə diqqəti çəkir, dilçilər sinonimlərin növləri barədə məlumat verir, lakin bu zaman hansı kriterlərə əsaslandıklarını qeyd etmirlər. Məsələn, L.A.Novikov və L.Levitski ingilis dili sinonimlərini *tam/absolyut* və *nisbi* olmaqla iki¹, M.F.Palevskaya *semantik, üslubi, semantik-üslubi* olaraq üç², Q.N.Babiç *ideoqrafik / denotasional, üslubi, absolyut, frazeoloji*³, J.Molohava isə *absolyut, frazeoloji, üslubi və nisbi olmaqla* dörd növdə qruplaşdırır⁴.

İngilis dilində sinonimlərin nisbətən geniş təsnifatını N.M. Rayevska vermişdir. Müəllif ingilis dilindəki sinonimlərin iki meyar - *mənşə* və *semantik əlaqələr əsasında*- bir sıra növlərini *milli* (*fast* – *speedy* – *swift* (tez - sürətli - cəld), *bold* – *manful* – *steadfast* (cəsur – igid - dönməz və s.); *digər dillərdən* (*begin* (ing.) – *commence* (fr.) (başlamaq); *help* (ing.) – *aid* (fr.) (kömək); *heaven* (ing.) - *sky* (skandinav) (cənnət) və s.); *və dialektlərdən alınma* (*ghost* (şotland) - *bogle* (şimali ingilis) (ruh); *mother* – *minny* (şotland) (ana); *dark* - *murk* (qədim ingilis) (qaranlıq, tünd) və s.); *evfimizm və vulqarizmlərdən törəmə* (*to lie* (yalan danışmaq) - *to distort the fact* (faktı təhrif etmək); *to spend* (xərcləmək) - *to blow in* (başına sovrmaq); *to steal* (oğurlamaq) - *to shoop* (çırpışdırmaq) və s.); *sözlərin emosional ekspressiv mənada işlədilməsindən yaranan* (*walk of life* -

¹ Новиков Л.А. Синонимические функции слов. (Семантическая синонимия) // Русский язык в школе, 1968, № 1, с. 11; http://cis01.central.ucv.ro/revista_scol/site_ro/2010/claudia_leah.pdf

² Палевская М.Ф. Синонимы в русском языке. М: Просвещение, 1964, с.34

³ Бабич Г.Н. Lexicology: A Current Guide (Лексикология английского языка) Москва: Наука, 2010, с.81-82

⁴ Molohava J. Outlines of English Lexicology. Sofia: Nauka i izkoustva, 1967, 187 p.

occupation, profession (sənət, peşə, məşğuliyyət); *star gazer – dreamer* (xəyalpərəst) və s.), **absolyut** (*furze – gorse – whin / naz çiçəyi*), *suslik – gopher / burunduq*); *scarlet fever – scarlatina / hərarət, qızdırma*); **ideoqrafik** (*beautiful – fine – handsome – pretty / gözəl – yaxşı – yaraşlıqlı – göycək*; *large – huge – tremendous – colossal / geniş, böyük – nəhəng – möhtəşəm – kolossal* və s.) araşdırmışdır¹.

Antonimlik bütün dillərdə və müxtəlif dil səviyyələrində müşahidə olunan universal dil hadisəsidir. Ənənəvi olaraq biri-birinə qarşı olan, əks mənə ifadə edən sözlər antonim hesab edilsə də dilçilikdə antonim sözlərin təyininə fikir müxtəlifliyi mövcuddur, məs: V.N.Komissarov real aləmdə zidd əşya və hadisə olmadığını, əks mənənliliyin bu sözlər vasitəsilə ifadə edilən hadisə və əşyaların *semantik cəhətlərindən* əldə edildiyini yazır². L.A.Novikov antonimlərin əks anlayışları ifadə etdiyini və zidd mənəalara malik olduqlarını qeyd edir³.

Biz hesab edirik ki, antonimlər real həyatdakı məfhumların bir-birinə əks olan cəhətlərini, xüsusiyyətlərini ifadə edən sözlərdir. Antonimlərə həmişə iki sözdən ibarət cütlüklərdə təsadüf edilməsi və dildə keyfiyyət bildirən sözlərdə “əks mənəli” münasibətlərin daha geniş həcmdə, aydın şəkildə müşahidə edilməsi onları digər semasioloji söz qruplarından fərqləndirən əsas cəhətlərdəndir. Dilimizdə antonimlərin elmi tədqiqi və təsnifi məsələsinə S.Cəfərov, H.Həsənov, A.Qurbanov, N.Məmmədov, B.Xəlilov və başqa alimlər münasibət bildirmişlər. Onların tədqiqatlarını təhlil edərək, Azərbaycan dilində antonim sözlərin növlərini 6 əsas meyar əsasında qruplaşdırmağı mümkün hesab edirik:

1. Antonim sözlərin ifadə etdiyi mənəyə görə - əlamət, keyfiyyət, zaman, məkan kəmiyyət, ölçü və miqdar, istiqamət, yön, tərəf, hal-hərəkət, vəziyyət, təbiət və varlıqla bağlı hadisə, proses ifadə edən, qeyri müəyyən şəxs və ya əşya, duyğu, hiss bildirən antonimlər (*boş – dolu, adətən – hərdən, ora – bura, tam – yarım, bərk – yumuşaq, yatmaq – durmaq* və s.)

2. Sözlərdə ifadə olunan zidiyyətin dərəcəsinə görə - tam və nisbi (*ağıllı – dəli, almaq – vermək, azarlı – sağlam, acı – turş*)

¹ Раевська Н.М. English Lexicology. Kiev: 1971, с. 184-187

² Комиссаров В.Н. Проблема определения антонима: о соотношении логического и языкового в семасиологии // Вопросы языкознания, 1957, № 2, с.49-58;

³ Новиков Л.А. Логическая противоположность и лексическая антонимия // Русский язык в национальной школе, 1966, № 4, с.79-87

3. *Mənşəyinə görə - milli* (bərk - boş, bol - qıt, acı – şirin və s.) və **alınma** (bədbəxt - xoşbəxt (fars), əyani - qiyabi (ərəb), abstrakt - konkret (rus))

4. *Əmələgəlmə yollarına görə* - Bu meyar əsasında antonimlər iki şəkildə yaranır: 1) real həyatda təbii halda mövcud olan iki əks mənalı sözün qoşa işlədilməsilə - *quru - yaş, qoca - cavan, düz - əyri, yaxın - uzaq* və s.; 2) müəyyən anlayışlara müvafiq yeni sözlərin yaradılması ilə, yəni müəyyən bir anlayışı ifadə edən müsbət mənalı sözə uyğun olan əks, zidd mənalı söz olmadıqda sözdüzəldici şəkilçilərlə yeni sözlərin yaradılması zamanı - *kasıb – varlı (düzəltmə), təmiz – çirkli (düzəltmə); yazı - pozı (hər ikisi düzəltmə)* və s.

5. *Nitq hissələrinə aidliyinə görə* - Dilimizdəki antonimlər əsasən kəmiyyət və keyfiyyət, hərəkət, məkan və zaman məzmunlu məfhumların əks cəhətlərini ifadə edən müxtəlif fonetik tərkibli sözlərdir.

6. *Quruluşuna görə* - sadə (*gen - dar, bərk - boş və s.*), düzəltmə (*əkin - biçin, aclıq - toxluq, gözəl - çirkin və s.*), mürəkkəb (*qaça-qaça - yavaş-yavaş, qulaq asmaq - bənd olmamaq və s.*)

İngilis dilində antonimlərin tədqiqinə D. Kruz, S.Palmer, G.Liç, J.Molohova, E.Muruqova, A.Volkova, Həjiyeva və digər dilçilərin əsərlərində rast gəlmək mümkündür¹. Həmin mənbələrdə verilən təhlilləri ümumiləşdirməklə ingilis dilində antonimlərin əsas növlərini aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

1) *Leksik mənadakı ziddiyyətin müxtəlif dərəcələri baxımdan* ingilis dilində antonimlərin növbəti növləri fərqləndirilir: **a) Kontrar** antonimlər müəyyən bir halı, vəziyyəti, əlaməti, keyfiyyəti hansısa dərəcədə ifadə edirlər, müqayisə və üstünlük dərəcələrində istifadə oluna bilərlər və onlar arasında zəif dərəcəli üçüncü bir sözün mümkündür, məs: *hot (qaynar) – warm (isti) – cool (sərin) – cold (soyuq), love (sevgi) – attachmen (bağlılıq) – liking (bəyənmə) – indifference (laqiyidlik) – antipathy (bəyənməmə) – hate (nifrət)* və s. **b) Kontradiktor** (və ya **komplementar (binar) antonimlər** - biri - birini qarşılıqlı inkar edən və

¹ Cruse D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986, 325 p.; Palmer F. R. Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, 164 p.; Leech G.N. Semantics. Harmondsworth: Penguin, 1974, 386 p.; Molohava J. Outlines of English Lexicology. Sofia: Naukaiizkoustva, 1967, 187 p.; Муругова Е.В. Лексикология современного английского языка. Ростов н/Д: ИПОПИЮФУ, 2009, 92 с.; Волкова А.А. English Lexicology: Theory and Practice. Владивосток: Издательский дом Дальневост. федерал.унив., 2012, 235 с.; Həjiyeva A. EnglishLexicology. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 248 p.

eyni zamanda da bir ümumi məfhumda tamamlayan sözlərdir. Bu münasibətli cütlüklərin bildirdiyi konsept ancaq onlardan birinə şamil olur, nisbi xarakterli digər bir hala yol verilmir; məs: *dead (ölü) – alive (diri, sağ); open (açıq) – closed (bağlı); true (həqiqi) – false (yalan); right (doğru) – wrong (yalnız), pass (keçmək) – fail (kəsilmək, imtahandan) və s.*

c) Konversiv antonimlər - bu antonimlərdə tərəflərdən biri “əks, geriyyə doğru istiqamətlənmiş” əlaqə ilə digərini şərtləndirir, yəni əgər A→B-yə satırsa, B→A-dan alır, A→B-nin əridirsə, B →A-nın arvadıdır və s. məs: *buy (almaq) – sell (satmaq), wife (arvad) – husband (ər), ask (soruşmaq) – answer (cavablandırmaq); ç) Vektor antonimlər* isə müxtəlif istiqamətli hərəkət, xüsusiyyət, keyfiyyət və s. bildirən sözləri əhatə edir, məs: *up (yuxarı) – down (aşağı), to rise (qalxmaq) – to fall (düşmək), to praise (tərifləmək) – to scold (danlamaq) və s.*

2) Antonimlərin quruluşuna görə (morfoloji xüsusiyyətə görə növləri)- ənənəvi olaraq ingilis dilində antonimlərin *narrow (dar) – wide (geniş, enli) thin (nazik) – thick (qalın)* kimi müxtəlif köklərdən ibarət *absolyut* (kök; və ya tam) və *happy (xoşbəxt) – unhappy (bədbəxt), kind (mərhəmətli) – unkind (qəddar)* sözləri kimi eyni kökə inkar şəkilçilərin artırılması ilə yaranan *düzəltmə* növü müəyyən edilir.

3) Antonimlərin nitq hissələrinə məxsusluğu baxımından növləri. Azərbaycan dilində olduğu kimi, ingilis dilində də əks mənalı sözlərə bütün nitq hissələri arasında təsadüf edilir, sifətlər və keyfiyyət bildirən isimlər isə burada xüsusilə seçilir - *strong (güclü) – weak (zəif), wide (enli; geniş) – narrow (dar), friend (dost) – enemy (düşmən), peace (sülh) – war (müharibə), angel (mələk) – devil (şeytan), good (yaxşı) – evil (pis), love (sevgi) – hatred (nifrət) və s.*

Müasir dilçilikdə ingilis dilində antonimlərin qeyd edilən “ənənəvi” növləri ilə bərabər sırf canlı /real dil kontekstinin (corpus-based study) xüsusiyyətləri əsasında fərqləndirilən *ancillary* (tabeli), *coordinated* (əlaqəli, kordinasiyalı), *comparative* (müqayisəli), *distindished* (fərqlənən, seçilən), *transitional* (keçici), *negated* (inkari) və s. bu kimi “yeni” növləri də araşdırılır, təhlil edilir. Bunlardan *Castison və Katz, Felbaum, Metinger, S.Cones* tərəfindən həyata keçirilmiş tədqiqatlar xüsusi maraq doğurur¹.

¹ Fellbaum C. Co-occurrence and Antonymy // International Journal of Lexicography, 1995, v.8, № 4, pp.281-303; Jhones S. Antonymy. A Corpus-based perspective. London & New York: Taylor & Francis e-Library, 2004, 193 p.; Juesteson J.C. and Katz M.S. Redefining Antonymy: The Textual Structure of a Semantic Relation // Literary and Linguistic Computing, №1, 1991, pp. 176-184; Mettinger A. Aspects of Semantic Opposition in English. UK: Oxford University Press, 1994, 205 p.

Dissertasiyanın “**Semasioloji söz qruplarının üslubi - funksional imkanları**” adlanan **II fəslində** Azərbaycan və ingilis dillərində SSQ-nın ayrı-ayrı üslubi xüsusiyyətləri tədqiq olunur.

Digər üslublarda müqayisədə SSQ-nın funksional imkanları və üslubi xüsusiyyətləri bütün rəngarəngliyini daha çox bədii üslubda nümayiş etdirə bilir. Çünki bədii üslub digər üslublardan həm ifadə tərzinin sərbəstliyi, həm də formaları və lüğət ehtiyatı baxımdan daha geniş imkanlara malik olmaqla seçilir. Bu səbəbdən, dissertasiya işinin bu fəslində SSQ-nın üslubi imkanları hər iki dilin bədii nümunələri əsasında təhlil edilmişdir.

Omonimlərin üslubi imkanları – Dilçiliyimizdə əksər mənbələrdə omonim sözlərin üslubi xüsusiyyətləri qısa, lakonik şərh edilir. Əksər mənbələrdə omonimlər bədii dilin seir janrına xidmət göstərən bir vasitə kimi qiymətləndirilir, onların bədii-ifadə vasitəsi kimi şəiriyatda ahəngdarlıq, musiqililik yaratmaq, qafiyə, cinas və təcnislərdə əvvəzsiz rola sahib olmaq kimi xüsusiyyətləri təhlil edilir¹. Omonimlərin üslubi xüsusiyyətlərini araşdırarkən bu sözlərin bədii dildə əsasən iki istiqamətdə istifadə edilməsi müşahidə olunur: *a) eyni növlü omonim sözlər biri-digəri ilə qarşılaşdırılır*: Beləcə çəkilib *günün* şöləsi, Bir də görürsən ki, *gün* axşam olub.(Məmməd İ. “Ümiddən asılan qılınclar”); Romeo: Not I, believe me: you have dancing shoes with nimble *soles*; I have a *soul* of lead So stakes me to the ground I cannot move (W.Shakespeare “Romeo and Juliet”); *b) müxtəlif növlü omonimlər bir-birilə qarşılaşdırılır*: Gün batanda yem axtarar yarasa, Qızılquş şikara *o başdan* çıxar. Hər gün bir xilqətdə qalmayırsən dünya, Bu baş zülmət çökər, *o baş dan* çıxar.(M.Aslan); Əzizim *gözlər* məni, Öldürər *gözlər* məni. Qoyun gedim yol üstə,Yar orda *gözlər* məni. (Azərbaycan bayatıları); When asked what did they do with all their fruit the Californian replied: “We eat what we *can* and what we cannot we *can*”; If you give the horse no food, you make him *fast*, but then he cannot run *fast*. If you tie him *fast*, he cannot run at all (<http://literarydevices.net>) Omonimlər bədii üslubda həm də *söz oynatmalarının, kalamburların* yaradılma vasitəsi kimi istifadə edilir. Məs: “Xan yenə güldü, dedi: Sənin bu gündü təqsirini də *qara yazdım*. Get.... Bir də onu səslədim: A xan, başa düşmədim, mənim təqsirimi *qara yazdın*, yoxsa *qarın üstünə yazdın*?”

¹ Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1962, 271 s.; Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan dilini leksik üslubiyyəti. Bakı: Elm, 1980, 250 s.; Həsənov H.Ə. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyətin əsasları. Bakı: Bakı Universiteti, 1999, 288 s. və s.

(Y.V.Çəmənzəminli “Qızlar Bulağı”); Question: “Why do we still have troops in Germany?” Answer: “To keep the Russians in *Czech*”; Question: “What is the difference between schoolmaster and engine-driver?” Answer “One trains them *mind* and the other *minds* the train.” (Literary Devices Definition and Examples of Literary Terms)

Sinonimlərin üslubi imkanları – Sinonimlər geniş üslubi imkanlara malik olan leksik vahidlərdəndir. Sinonim sözlər dildə çox geniş şəkildə və müxtəlif formalarda istifadə edillir. Əksər dil vahidləri kimi sinonimlərin də üslubi imkanları tam mahiyyəti ilə bədii dildə üzə çıxır. Belə ki, “Bədii əsərdə yazıçının əsas silahı sözdür. O öz fikir və qayəsini söz qiyyəsinə oxucuya təqdim edir. Bütün dil vahidləri – o cümlədən leksika və frazeologiya geniş mətn mühitində fəal üslubi mövqə qazanır”¹.

Bu səbəbdən sinonimlərin üslubi xüsusiyyətlərini müxtəlif sinonim növlərindən yaranan və bədii dildə, üslubda tez-tez işlədilən *üslubi sinonim cərgə modelləri* əsasında nəzərdən keçirmək məqsədə uyğundur:

I. Ədəbi dil - loru dil (sadə danışiq dili) modeli - bədii əsərlərdə yazıçıların ən çox müraciət etdiyi sinonim cərgə modelidir desək yanlışdır. Belə ki, xalq dilinə yaxın yazılmış əsər üslubca daha sadə, anlaşılan və oxucuya doğma olur ki, bu da öz növbəsində yazıçı ilə oxucu arasında bir növ “yaxınlıq, doğmalılıq körpüsü” yaradır və onun uğurunu, geniş kütlə tərəfindən qəbulunu təmin edən başlıca amillərdən birinə çevrilir. Məsələn, Bir anlığa hamı kərişdi. *Qımuldanmadan, tərənəmdən* donub qaldılar. Bəkil də, Gizir də, Toğrul da biribirinə baxmağa qorxurdular. (M.Süleymanlı “duzsuzluq”); “Ay, she was a farrantly (*pleasant - looking) *lass*; more’s the pity now,” added Barton with a sigh. “You see them Buckinghamshire *people* as comes to work here has quite a different look with them to us Manchester *folk*. You’ll not see among the Manchester *wenches* such fresh rosy cheeks, or such black lashes to grey eyes (making them look like black)? As my wife and Esther had” (E. Gaskell “Mary Barton”)

II. Ədəbi dil – dialekt (şivə) modeli. Sinonim cərgənin bu modelini yazıçılar əsasən obrazın, surətin məhəlli, dialektal səciyyəsinə vermək, hansısa bölgəyə mənsub olduğunu vurğulamaq istəyərkən istifadə edirlər.

Bu isə personajlarla yanaşı əsərin dilini də maraqlı edir, ona canlılıq və təbiilik qatır: Axşam Seyid Əzim evə dönəndə vəziyyəti tamamilə dəyişmiş gördü. Qapını açan kimi *anasında* baş verən təbəddülatı duydu:

¹ Hüseynov M.A. Yazıçının dili və üslubu. Yerevan, 1981, s.17

-Hə, necəsən, *məmə*, gəlib-eləyən olmayıb ki? - Yox, ay bala, heç kim gəlməyib, xoşbəxtlikdən qapını bu gün döyən də olmayıb. (Ə. Cəfərzadə “Aləmdə səsim var mənim”); For me, I swear by sun and moon, And every star that blinks *aboon*, (*above*), You’ve cost me twenty pair *o’shoon* (*shoes*) Just *gaun* to see you (*gone*); (R. Burns “To James Smith”)

III. *Milli-alınma modeli* - Alınma sözlər bədii əsərlərdə mühit və dövrü, ictimai-siyasi şəraiti geniş təsvir etmək, obraz və hadisələri fərdiləşdirmək, personajların savadı, dünyagörüşü və s. haqqında təsəvvür yaratmaq kimi olduqca müxtəlif məqsədlər üçün istifadə etmək olur. Hər iki dildə alınma sözlər həm milli sözlərlə, həm də öz aralarında sinonimik münasibətdə ola bilirlər: O, Aləmşahbəyimi görmüşdü və gözəlliyinə heyran qalmışdı. Həm də Uzun Həsənin *damadı - kürəkəni* olmaq ona daha geniş yollar açmışdı. (F. Kərimzadə “Xudafərin Körpüsü”); “Whose dog was it?” *inquired* Sir Percival. “Not one of mine?” “Did you try to save the poor thing?” *asked* Laura earnestly. (Willkie Collins “The Woman in White”)

IV. *Polisemiya modeli*- Bu model dildə bir sıra sözlərin əsas nominativ məna xaricində, ikinci dərəcəli və ya məcazi mənələrindən birinə görə sırf müəyyən mətn daxilində sinonimlik qazanması xüsusiyyətindən qaynaqlanır. Çoxmənalılığın nəticəsi olan belə sinonimlər əldə etdiyi sinonimlik cəhətini kontekstdən kənar da itirir: Həmin qaraltı gah bu lövhəyə yanaşmış əli ilə, yaxud əlindəki nə iləsə onun üzərinə *vurur*, *toxunur*, nə isə edir və arabir geri çəkilib durur, gah ətrafa, gah da qarşısındakı payaya *vurulmuş* taxta lövhəyə baxırdı. (Ə. Cəfərzadə “Aləmdə səsim var mənim”); “How do you know that?” *asked* Sir Percival, speaking first. “It is Fosco’s fault, Miss Halcombe, not mine. He has started some nonsensical objection to his wife being one of the witnesses, and has obliged me *to ask* you to join us in the library” (Willkie Collins “The Woman in White”).

V. *Fərdi-üslubi model* – Dildəki mövcud sinonim cərgələr əsərin bədii estetik, emosional-ekspressiv qüvvəsini vurğulamaqda yaradıcı şəxsi qane etmək üçün yetərsiz olan zaman yaradılırlar:

Keçirəm Bakının küçələrindən, bu günü qürbətədi, dünəni Vətən.

Varlılar, kasıblar zəmanəsidə, *zalımlar, yazıqlar* zəmanəsidə.

Hacılar, tacirlər zəmanəsidə, *təzə mühacirlər* zəmanəsidə.

(N. Həsənzadə)

VI. *Kontekstual (situativ) model* - Polisemiya modeli əsasında yaranmış sinonimlərə oxşar olaraq kontekstual sinonimlər də ancaq bəlli bir mətn daxilində sinonimlik qazanır və işləndikləri mətn xaricində bir-birinə

sinonim olma xüsusiyyətini itirirlər: Elə geyinər, elə *səliqəli, təmiz, hamar* dolanardı ki, “elə bil kişi ilan boğazından çıxıb” deyərdilər. (Ə. Cəfərzadə “Eldən-elə”); Yet summer *lingered, fading and fainting* among her hills, deepening the purple of her valleys, spinning a shroud of haze from waning powers and sated raptures, dying with the calm content of having lived and lived well. (J. London “Martin Eden”)

VII. *Evfemistik (və ya vulqarizm) model* - Evfemizm və vulqarizmlər imkan verir ki, yazıçı bədii əsərdə eyni bir əsas məfhumu istək və arzusuna, əsərin ideya-süjet xəttinə uyğun olaraq ya adi-yumşaq, nəzakətli, ya da fərqli-kobud, qaba mənə çalarlığı olan, xüsusi təsir gücü ilə seçilən sözlə təsvir etsin: Bu fəna, beş günlük dünyadan *karvanını axirətə çəkəndə, əbədiyyət qazananda, mütləq istirahətə nail olmaq* istəyir. (Ə.Cəfərzadə “Eldən-elə”). Therefore, the terms that imply the lack of stalwartness of someone’s innards are, *lily-livered, yellow-bellied, spineless, faint or chicken-hearted, pantywaist or a gutless wonder*. (Brendoll L. Very nice ways to say very bad things)

VIII. *Məcəzlaşma modeli* - Bədii dildə sözün məcazi mənası əsasında yaradılan sinonim söz, ifadə və birləşmələr məcazın əsas növləri olan metafora (ən çox təsadüf edilən hal kimi ilan, aslan, tülkü, çaqqal, donuz, inək, meymun və s. kimi heyvan adlarının məcazlaşmış müəyyən əlamət, xüsusiyyət bildirən sözə sinonim olması göstərilə bilər), metonimiya, epitet, sidekdoxa vasitəsilə yaradılır: Bu evdə nələr baş verirdi! Sanki bu da üzü sakit, altı qaynar bir dəryaça idi və bu dəryaçanın dibində *xərçənglər, suitilər, timsahlar* tərپəşirdi (M.İbrahimov)

IX. *Frazeoloji model*- Fikrin qüvvətli, təsirli və emosional ifadəsi üçün çox vaxt sinonimik cərgədə bu və ya digər sinonim frazeoloji tərkiblə ifadə olunur: Adım Ələsgərdir, Göyçə mahalım, *Dolanım başına, mən dərdin alım*.(Aşıq Ələsgər “Dolanır”); He gave her a moment *to collect herself*. “Try not to upset yourself, darling. We must *keep our heads*.” “My dear, do try and *control yourself*.” SHE wiped her eyes. She tried *to pull herself together*. (W.Somerset Maugham “The Painted Vail”)

X. *Sözdüzəltmə modeli*- bu sinonimlərin konkretliyi tələb etdiyi və mətnə xidmətinin üslubi mənanı nəzərə çarpdırmaq olduğu qeyd edilir. *Düzəltmə sinonimlər istifadəsi həm də, mənzum əsərlərdə, xüsusən vəzn, qafiyə və başqa seiriyyat tələbləri ilə əlaqələndirir*: Ay qız, hacı Məhərrəmin, deyirlər, *qızcığazı* qoşulub qaçıbdır, axı” (N.Vəzirov); “Dəyişdi günbəgün *qızcığın* halı; Pozuldu gördüyüm o gül camalı. (S.Vurğun)

Sinonim sözlərdən üslubi xüsusundan bəhs edərkən diqqət mərkəzində saxlanmalı olan məsələlərdən biri də onların *dildə işlədilmə forması ilə bağlıdır*. Qarşıya qoyulan məqsəddən, ünsiyyətin növündən asılı olaraq “sinonimlər üç formada - *təkl*, məs: “Bir məclisdə də deyib ki, atam böyük səhv eləyib, bizim *sümüyümüzü dərvişlərin sümüyünə calayıb*. Onlarla *qohum olduğumu* fikirləşəndə xəcalət çəkirəm” (F.Kərimzadə “Xudafərin Körpüsü”); You have made your mind not to *understand*. As far as I can *make out* you husband is behaving very generously. (S.W.Maugham “The Painted Veil”); *qoşa*, məs: Nəfəsin ətirli, özün *təzə-tər*, uyuyur qoynunda *yaz ilə bahar* (N.Həsənzadə “Qabaqda yaş var”). “Bu göy çadır altında insan çox, *din-təriqət* çoxdur.; She laughed and cried by turns, but all so *softly and gently*, like a child, that I couldn’t find in my heart scold her. (E. Gaskell “Mary Barton”) və *sadalama* şəklində istifadə edilir: Deyənlər dedi, görənlər söylədi. Mən də *aradım, axtardım, kökünə, əslinə* çata bilmədim (Ə. Cəfərzadə “Eldən-elə”); Romeo: Is love a tender thing? It is too *rough*, Too *rude*, too *boisterous*; and pricks like thorn. (W. Shakespeare “Romeo and Juliet”)

Antonimlərin üslubi imkanları – Antonimlərin rəngarəng üslubi funksiyaları əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

1. Bədii əsərdə hər hansı bir şəxs, predmet, və ya hadisəyə dair əlamət və ya keyfiyyəti qiymətləndirmək. Məsələn: Fon Valterin *balaca* və yumru boyuna nisbətən başı çox *yekə* görünürdü. Alnı elə bil qabağa çıxmışdı. Sarı qaşları tərpnəndə gözlərinin üstünü örtürdü. onları dərinlərdə gizlədirdi. Bilmək olmurdu ki, gözləri çox *batuq*dir, yoxsa qaşları çox *çıxıq* (M. İbrahimov “Gələcək Gün”); There was warmth, but little colour, in her cheeks; her large, dark eyes were soft. But it was at her lips - *asking a question, giving an answer*, with that shadowy smile – that men looked. (J. Galsworthy “The Man of Property”).

2. Bədii əsərdə xarakterlərin daxili dünyasını, mənəvi aləmini açmaq, təsvir edilən obrazın daxilində mövcud olan ziddiyyətləri emosional şəkildə vermək - O, fitrətən xarici mühitə və insanlara qarşı həssas idi, *yaxşını da, yamanı da* tez duyub seçə bilirdi. Yaxşı *sinəsini sevinclə doldurduğu* halda, yaman *ürəyini yaralayır, kədər oyadırdı, ağrıdırdı* (M.İbrahimov “Pərvanə”); External *heat and cold* had little influence on Scrooge. No warmth could *warm*, no wintry weather *chill* him. (C.Dickens “A Christmas Carol”)

3. Təsvir olunan personajın (obyekt və ya predmetin) arzu, hiss və duyğularını qabartmaq və daha təsirli ifadəsini təmin etmək: Rüstəm kişiyyə elə gəlirdi ki, ağır təzyiq altında sıxılır, əzilir, büzüşür və *balacalaşır*.

Şirzad isə *böyüyür, boy atır, ucalır*. (M. İbrahimov “Böyük Dayaq”); All that was possible of them was possible of her. She could *love*, and *hate*, may be have hysterics; and she could certainly be jealous, as she was jealous now, uttering her last sobs in his arms. (J. London “Martin Eden”).

4. Cəmiyyətdəki müxtəlif təbəqə və cərəyanları təsvir etmək, əsərdəki qəhrəmanların statusu, dünya görüşü, ideologiyası, savadı barədə oxucuda fikir formalaşdırmaq – “Həyatda mənim varım, dövlətim sevgidir. Mən yoxsulam, *lüt və çılpagam*, hər şeydən mərhumam, hətta həyatın ən böyük neməti olan günəş işığını belə mənim əlimdən almışlar. Lakin bu yoxsulluğumla mən *hakimlərimizdən, ağalar və kübarlardan varlıyam*” (M.İbrahimov “Çandranın məhəbbəti”); “I do” said Scrooge. “Merry Christmas! What right have you to be *merry*? What reason have you to be merry? You are *poor* enough.” “Come, then,” returned the nephew gaily. What right have you to be *dismal*? What reason have you to be morose? You are *rich* enough. (C.Dickens “A Chirstmas Carol”)

5. Təbiət hadisələrini, təzadlı zaman, məkan, kəmiyyət anlayışlarını daha təbii, eyni zamanda da obrazlı şəkildə canlandırmaq – Qışın dördüncü günü idi. Soyuq qılınc kimi kəsirdi. Göylər matəmlilər kimi *qara* çarşaba bürünmüş, dağlar, çöllər *ağ* kəfənlə örtülmüşdü. (A.Şaiq “Məktub yetişmədi”); It was an early May evening – the April of the poets; for heavy showers had fallen all the morning, and the round, soft *white* clouds which were blown by a west wind over the *dark* blue sky, were sometimes varied by one *blacker* and more threatening. (E. Gaskell “Mary Barton”)

6. Oxucuda müəyyən mövzu ilə bağlı müsbət əhval-ruhiyyə, ruh yüksəkliyi, optimist hisslər oyatmaq, əsərdə bədii-estetikliyi təmin etmək. Antonimlərin bu funksiyası qısa məzmunlu nəzm əsərləri üçün daha spesifikdir – Bircə diləyim var, ey *qoca* dünya, Qırma bu incədən incə könlümü. Yandır ömür boyu, yandır şam kimi, *Qocaya, cavana, gəncə* könlümü (Y.Zəlimxan); If you can *keep* your head when all about you Are *losing* theirs and blaming it on you; If you can *trust* yourself when all men *doubt* you, But make allowance for their doubting too (R. Kipling)

7. Bədii dildə antiteza yaratmaq - Bədii dildə antiteza təkcə antonim sözlərlə deyil, eyni zamanda “obrazlardan və situasiyalardan yaranan fiqurların”¹ müqayisəsi vasitəsilə yaradılır: *Od* gərəksə *su* olmusan, *Su* gərəksə *od* olmusan. *Yada doğma, doğmalara yad* olmusan, Bu minvalla ad almısan. Qəribədir bu dünyanın təzadları (R.Sabir “Zaman məndən keçər”); It was the *best* of times, it was the *worst* of times, it was the age

¹ Головенченко М.Ф. Введение в литературоведение. М.: 1964,с. 19

of *wisdom*, it was the age of *foolishness*, it was the epoch of *belief*, it was the epoch of *incredibility*, it was the season of *Light*, it was the season of *Darkness*, it was the spring of *hope*, it was the winter of *despair*, we had *everything* before us, we had *nothing* before us, we were all going direct to *Heaven*, we were all going direct *the other way*. (C.Diskens“ The Tale of two cities”)

8. Bədii dildə oksümoron (məntiqi cəhətdən bir-birinə zidd olan söz, söz birləşmələri) yaratmaq-məs: *ağıllı dəli, diri ölü, dilənçi milyoner, danışan sükut, soyuq od, cold fire (soyuq ocaq), the best enemy* (ən yaxşı düşmən - mehriban düşmən), *ill health* (xəstə sağlamlıq), *alone together* (birlikdə tənha), *living death* (canlı meyt) və s.

Dissertasiyanın məzmunu ilə bağlı əsas **nəticələr** bunlardır:

1. Semasioloji söz qrupları kimi müəyyən edilən omonim, sinonim və antonimlərin Azərbaycan və ingilis dillərində müqayisəli linqvistik təhlili onların həm ortaq, həm də spesifik struktur, semantik, funksional xüsusiyyətlərini, üslubi səciyyəsinə aşkarlayır.

2. Azərbaycan dilçiliyində semasioloji söz qrupları məsələsi həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən geniş araşdırmaya məruz qaldığı halda, ingilis dilçiliyində problemin əsasən praktik aspekti işıqlandırılmışdır, ingilis dili materialları əsasında semasioloji söz qruplarının əsaslı tədqiqatı keçmiş sovet dilçiliyində həyata keçirilmişdir. Müasir ingilis dilində SSQ-lərin, xüsusilə də, sinonim və antonimlərin real dil situasiyalarını əks etdirən müxtəlif janrlı mətnlər (TV proqramlarında və KİV-də çıxışlar, küçədə insanlar arasındakı dialoqlar, dövlət rəsmilərinin nitqləri və s.) əsasında öyrənilməsi səciyyəvidir. SSQ-nın Azərbaycan dilçiliyində də bu istiqamətdə tədqiqinə ehtiyac duyulur.

3. İngilis dilində fonetik-qrafik omonimlərin *omofom, omofon və omoqraf* növləri, semantik omonimlərin isə *leksik-qrammatik* növü üstünlük təşkil edir. Azərbaycan dilində omonimlərin üç əsas növünün – *leksik, qrammatik və leksik-qrammatik* – fərqləndirməsi dilimizdə bu omonim növlərinin üstünlük təşkil etdiyini deməyə əsas verir. Omofomlar, omofonlar və omoqraflar bəzi Azərbaycan dilçiləri tərəfindən omonim hesab edilmir, “omonimlərə oxşar sözlər və ya söz qrupu”, “omonimik hadisə tipləri” kimi qəbul edilir.

4. Omonimlərin əsas üslubi rolu bədii üslubda cinas, təcnis yaratmaq, şeir dilində ahəngdarlığa, musiqililiyə xidmət etməkdir. Omonim sözlərin təbiətindəki semantik dualizm onları sadə danışq dilində müxtəlif məzmunlu çəşdirma, lətifə, zarafat və dolamalarda əvəzsiz nitq vasitəsinə çevirir.

5. Sinonimliyin mahiyyətində məna baxımdan tam eyniyyətə səbəbiyyət verməyən oxşarlığın, bənzərliyin durması, habelə, dilin bütün səviyyələrində müşahidə edilməsi onu *meronim, hiponim və hiperonim* kimi digər korrelyasiya münasibətlərindən fərqləndirən əsas cəhətdir.

6. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində sinonimlərin *lüğvi (leksik), frazeoloji, qrammatik, mütləq, nisbi, ideoqrafik, üslubi, milli, alınma, polisemantik, düzəltmə (eyniköklü, müxtəlifköklü), dialektik, məcazi, evfemistik, kakofemistik* kimi əsas növləri fərqləndirilir.

7. Semasioloji söz qrupları arasında sinonimlər məxsusi üslubi imkanları ilə seçilir. Sinonimlərin dildə təkrara yol verməmək, dəqiqləşdirmək, fikri daha təsirli ifadə etmək, qarşılaşdırma yaratmaq, obrazlılığa nail olmaq və s. bu kimi məqsədlərə xidmət edir.

8. Antonimlik semasioloji kateqoriyasının mahiyyətini mövcudatın hal, hadisə və proseslərinə daxilən xas olan əksliklər münasibəti, zidd olma cəhəti, təzad təşkil edir. Antonimləri digər məna əlaqələrindən (omonimlik, sinonimlik) fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də onların dildə müntəzəm olaraq qoşalıqda, cüt halda mövcud olması, işlədilməsidir.

9. Azərbaycan dilçilərinin dilimizin faktiki materialları əsasında fərqləndirdiyi antonimləri altı meyar əsasında iyirmidən çox növdə qruplaşdırmaq mümkündür. İngilis dilində antonimlərin təsnifatı üç meyar əsasında aparılır və altı əsas növü müəyyən edilir. Bunlardan *semantik amil* əsaslı *kontrar, kontradiktor, konversiv* və *vektorial* antonimləri; *quruluş və ya morfoloji xüsusiyyət qaynaqlı* müxtəlif köklü absolyut və düzəltmə antonimləri qeyd edə bilərik.

10. Antonimlər təzadlı müqayisə yolu ilə dildə anlayışların müxtəlif əlamət və keyfiyyətlərini qarşılaşdırmaqla fikri və ya obrazı gücləndirmə, qiymətləndirmə, inkaretmə və s. kimi müxtəlif üslubi məqsədlərə xidmət göstərir. Bədii əsərlərdə çox geniş üslubi imkanlar qazanan əks mənəli sözlər təzad, antiteza və oksümoron yaradan güclü bədii ifadə vasitəsidir.

Dissertasiyanın əsas məzmununu müəllifin çap etdirdiyi aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Semasioloji söz qruplarında sinonimlərin təyini kriteriyalarına dair. Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2013, №2, səh. 112-119

2. Azərbaycan və ingilis dillərində sinonimlərin növləri. Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi- nəzəri jurnal. Bakı: BDU, 2013, № 4 (88), səh.65-68

3. Alınma sinonimlərin Azərbaycan və ingilis dillərinə inteqrasiyası.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş “Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi konfransı”nın materialları, Bakı:Qafqaz Universiteti, 2014, səh.196-198

4. Kontekstual sinonimlər.Dilçilik İnstitutunun Əsərləri. Bakı: AMEA, 2015, №1 səh. 97-102

5. Sinonimlərin dildə istifadə səbəb və məqsədləri. (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında) Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2015, №2, səh.218-224

6. Semasioloji söz qrupları. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransı materialları. 2 cildə. I cild, Bakı: İqtisad Universiteti, 2015, səh. 427-430

7. Antonimlik məsələsinin dilçilikdə qoyuluşu. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş “Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq Elmi konfransı”nın materialları. II kitab, Bakı: Qafqaz Universiteti, 2015, səh.859-860

8. Sinonim sözlərin üslubi xüsusiyyətlərinin dildə işlədilmə formaları ilə əlaqəsi. Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq Elmi konfransın materialları. 2 hissədə. II hissə. Bakı: BSU, 2015, səh. 105-106.

9. Стилистические особенности синонимов. Вестник МГОУ (Лингвистика): МГОУ, 2016, №1, стр. 18-26

10. Antonimlərin semantik cəhətdən differensasiyası. Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2016, №2, səh. 68-72

11. Antonimlərinin ziddiyyətin dərəcəsi baxımdan təhlili. Filologiya məsələləri. Bakı: Nurlan, 2016, №2, səh. 183 -187

12. Antonimlərin ziddiyyət amilinə görə differensasiyası. Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2016, №2, səh. 68-72

13. Синонимы – средство обогащения языка. Вестник ТВГУ (Серия: Филология), Тверь: ТВГУ, 2016, №2, стр. 191-195

14. Antonimlərin üslubi xüsusiyyətləri. Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2017, №1, səh. 61-67

15. Azərbaycan və ingilis dillərində omonimlərin növləri. Dilçilik İnstitutunun Əsərləri. Bakı: Elm və təhsil, 2017, №1, səh. 254-261

**Семасиологические группы слов в Азербайджанском и
английском языках**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованию семасиологических групп слов в Азербайджанском и английском языках. Группы слов, отличающиеся по семантики – омонимы, синонимы и антонимы были исследованы на основеструктурных, лексико-семантических и стилистических особенностей в этих двух сопоставляемых языков.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет исследованния, цель и задачи, научная новизна, практическая и теоретическая значимость, методы и источники исследования, формируются положения, выносимые на защиту, представлены апробация и сведения о её структуре.

Первая глава под названием *«Семасиологические группы слов и их классификация»* посвящена изучению постановке вопроса семасиологических групп слов в Азербайджанском и английском языкознании. В этой главе разъясняются структурные, лексико-семантическиеособенности семасиологических групп слов, сопоставительно исследуются их видовые типы различающа по разным критериям.

Во второй главе, озаглавленной *«Функционально-стилистические особенности семасиологических групп слов»* дается анализ семасиологических групп слов (омонимов, сининимов и антонимов) исключительно по стилистическим и функциональным особенностям, обращается внимание на незаменимую (неизменную) роль этих групп слов как в языке общем, так и художественно-литературном. По привиденным теоретические размышлениям представлены примеры, из различных художественно-литературных произведений в сопоставляемых языках.

В заключении обобщаются основные положения диссертации и формулируются основные выводы.

Semasiological word groups of the Azerbaijan and English languages

SUMMARY

The thesis explores the study of semasiological groups of words in the Azerbaijani and English languages. Word groups distinguished according to their meaning, i.e. omonyms, synonyms and antonyms, are investigated on the basis of the materials of both languages from structural, lexico-semantic and stylistic points of view.

The thesis consists of an introduction, two chapters, a conclusion and the list of references.

The *introduction* substantiates choice and urgency of the theme, determines aims and objectives, methods and sources, theoretical and practical significance of investigation and specifies scientific novelty, as well as, approbation and structure of the thesis.

The first chapter titled “*Semasiological groups of words and their classification*” deals with the linguistic background of the problem of semasiological word groups in Azerbaijan and English linguistics. Here, structural and lexico-semantic peculiarities of semasiological word groups are clarified, different types of semasiological word groups differentiated on various criteria, are typologically analyzed.

In the second chapter entitled “*The stylistic peculiarities of semasiological word groups*”, the groups of words differing on their semantics are exceptionally researched on the basis of their stylistic and functional features, the attention is given to their indispensable role both in ordinary language and belles-lettres. All theoretical hypotheses concerning stylistic and functional peculiarities of omonyms, synonyms and antonyms are exemplified on various belles-lettres samples from both languages.

The basic results of the research are summarized in the *conclusion* of the thesis.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

МИРВАРИ МАМЕД кызы ГАСЫМОВА

**СЕМАСИОЛОГИЧЕСКИЕ ГРУППЫ СЛОВ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

5704.01 – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой
степени доктора философии по филологии**

БАКУ – 2018

